

DE TEDDYBEER MOHAMMED, GESLUIERDE HOMO'S EN HET LAWAAI VAN WILDERS

Over de stand van de vrijheid van meningsuiting anno 2008

330 *Prof. mr. E.J. Dommering*

1. Egbert Dommering is hoogleraar informatierecht aan de Universiteit van Amsterdam

De vrijheid van meningsuiting heeft in 2007 geduchte averij opgelopen. Voor een belangrijk deel kunnen we daarvoor de hand in eigen boezem steken. We maken van de vrijheid gebruik met weinig inzicht in de politieke realiteit van de botsing tussen gesecculariseerde en niet gesecculariseerde samenlevingen, met weinig inzicht in de verspreiding van berichten in nieuwe elektronische media en met weinig gevoel welk publiek we nu eigenlijk met welke boodschap willen bereiken.

2007: EEN BLIK OVER DE GRENZEN

Begin december 2007 keerde de 54-jarige Liverpoolse onderwijzeres Gillian Gibbons ontgoocheld uit Soedan in haar woonplaats terug. Zij was er in augustus via een bemiddelingsbureau aangesteld op een school in Karthoum. Haar 32-jarige huwelijk was op de klippen gelopen en haar kinderen waren inmiddels zelfstandig: ze kon eigenlijk overal naar toe en het Karthoumse avontuur opende nieuwe levensperspectieven. Ze had daar een klas van zesjarige kinderen gekregen en om het meteen leuk voor ze te maken had zij een teddybeer als klassenmascotte geïntroduceerd. De kinderen hadden zijn naam mogen kiezen en dat was met eenparige stem 'Mohammed' geworden. Mohammed moest een klasgenoot worden die een eigen dagboek ging bijhouden en in het weekend, op aanvraag van de ouders, bij de kinderen kon komen logeren. Dat ging zo twee maanden goed, kinderen en ouders vonden het een toffe schooljuf, helemaal uit Liverpool naar hen toegekomen. Maar niet de secretaresse van de school, Sara Khawad, die sedert Gillian's komst een wrok tegen haar had gekoesterd. Zij klaagde bij de schoolleiding over overtreding van de sinds 1991 in Soedan van kracht zijnde wet die iedere afbeelding van de profeet

verbiedt. Dus ook als teddybeer met de naam Mohammed. Al spoedig maakte het Ministerie van Onderwijs zich meester van de zaak. De school werd gesloten wegens het gevaar voor represaillemaatregelen uit de geloofsgemeenschap, Gillian Gibbons werd vastgezet, door politiemannen in het Arabisch verhoord, een taal die de lerares niet sprak, en na vijf dagen arrest op 29 november voorgeleid voor de politierechter Mohammed Youssef, die de teddybeer Mohammed als exhibit A voor zich op tafel had zitten. Mohammed, de rechter, veroordeelde haar op dezelfde dag tot vijftien dagen hechtenis. De dag daarop vond er een demonstratie van honderden moslims in de straten van Karthoum plaats, die de straf veel te licht vonden. Een dag na de demonstratie arriveerden twee moslim *peers* uit het VK in Karthoum, de baronesse Warsi en Lord Ahmed, om een goed woordje voor Gillian te doen. Met succes: Op 3 december kreeg ze gratie van de Soedanese President en mocht ze terugkeren naar Liverpool.² Uit de moslimlanden zijn in 2007 vele soortgelijke incidenten te melden over het uitdelen van flinke straffen voor godslasterlijke afbeeldingen van de profeet, deels als nabranden van de rellen rond de Deense Mohammedcartoons, die door de moslimregeringen tot Kop van Jut zijn gemaakt. Maar dat niet alleen. Vermeldenswaard zijn de veroordelingen in januari 2007 van de auteur van een stuk over Marokkaanse humor

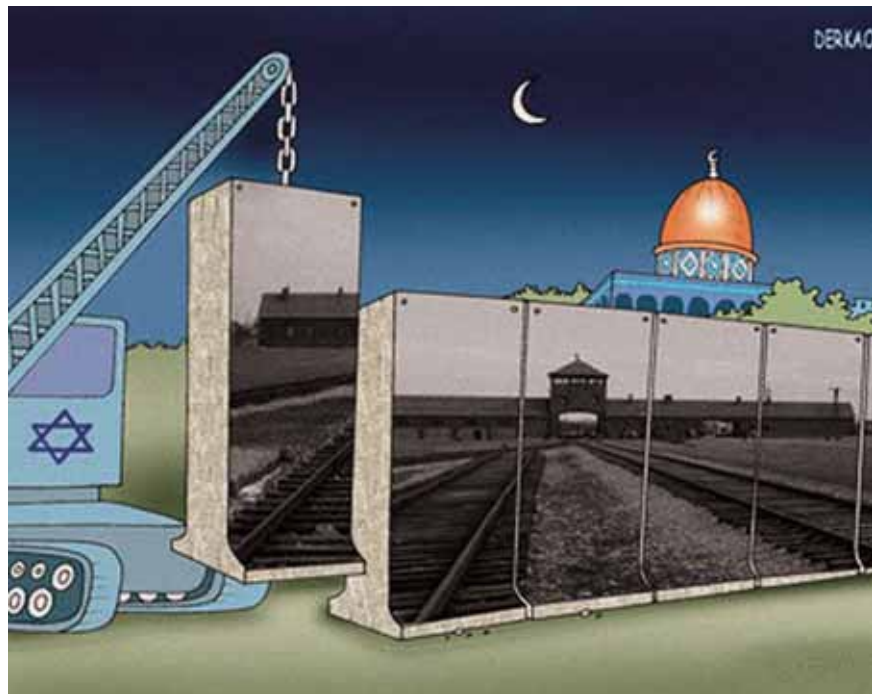
2. Ik verzin dit niet, zie *The Observer* 9 december 2007.

en de directeur van het Marokkaanse, Arabischtaalige tijdschrift *Nichane* dat het stuk plaatste. Behalve om koning Hassan II-satire ging het in het artikel ook om Mohammedgrappen. De strafzaak was aan het rollen gebracht door een klacht die parlementariërs in Koeweit bij de Marokkaanse regering hadden ingediend. Eis: vijf jaar onvoorwaardelijk, een boete, een beroepsverbod voor de journaliste en een verschijningsverbod voor *Nichane*. Straf: drie jaar voorwaardelijk, een boete en twee maanden verschijningsverbod.³ Hoger beroep is door de journaliste en het weekblad ingesteld.

In Europa woedde in Frankrijk de rel over de Mohammedcartoons na in het proces (een verzoek tot stafvervolg) dat *La Grande Mosquée de Paris* (GMP), gesecondeerd door onder meer *l'Union des organisations islamiques de France* (UOIF) en *la Ligue islamique mondiale* hadden aangespannen tegen het weekblad *Charlie Hebdo*. *Hebdo* had een special over deze affaire uitgebracht, waarin de cartoons in klein formaat met een polemisch onderschrift waren opgenomen. Op 22 maart 2007 wees de 17e Kamer van het Parijse Tribunaal het verzoek af. Van de meeste cartoons vond de rechter dat zij als satire en kritiek moesten worden opgevat. Met de bekende bomcartoon had de rechtbank de meeste moeite. Geïsoleerd en op zich zelf beschouwd, achtte zij haar onaanvaardbaar, maar in de context van de publicatie in *Hebdo* toelaatbaar. Hoger beroep is door de islamgroeperingen ingesteld.

In Europa deed in Zweden de cartoonist Lars Vilks de Deense affaire dunnetjes over door een ontwerp te publiceren voor een hond met de kop van Mohammed, te plaatsen op rotondes. In Zweden schijnen deze zogenaamde 'Rondelhunde' dikwijls midden op rotondes te staan. Wat de verkeerstechnische achtergrond van dit gebruik is, weet ik niet en al evenmin weet ik of er ook christenhonden als 'Rondelhunde' dienst doen. In ieder geval gaf het voorstel na enige tijd de gebruikelijk felle reacties uit islamitische kring; er werd een prijs gesteld op het hoofd van Vilks.

Er is ook de andere invalshoek. In de week dat Gillian Gibbons haar verhaal aan de Engelse pers deed, verklaarde de High Court in Londen een klacht van de organisatie Christian Voice tegen de BBC niet-ontvankelijk. De klacht bevatte een verzoek de BBC te vervolgen voor godslastering wegens het uitzenden van *Jerry Springer: the Opera*. In de opera wordt de bekende leider van een satirische talkshow, na zijn dood, voorgesteld als leider van een praatprogramma in de hel waarin hij de duivel, Christus, Maria, Adam en Eva aan tafel heeft uitgenodigd die zich al even ongemaniërd gedragen als de gasten in zijn show (Eva grijpt Jezus bijvoorbeeld in zijn kruis). Op grond van een historische uitleg (waarbij de rechters naar goed Engels gebruik beginnen met een precedent uit 1676) is er naar het oordeel van de rechters geen zodanig gevaar voor de samenleving dat de satire als godslasterlijk moet worden aangemerkt: het verzoek werd daarom afgewezen.

De winnende cartoon van de Marokkaanse cartoonist Abedallah Derkaoui.

2007: NEDERLAND

In maart kwam de UvA-rechtenstudent en cabaretier Ewout Jansen met zijn cabaret 'Ewout en Etienne' in het nieuws omdat hij tijdens de voorstelling de profeet zou hebben beledigd. Onmiddellijk ontstond er een hype in de pers met de berichten dat hij daarna zou zijn bedreigd. Jansen bedacht weliswaar de term BN'er als afkorting voor Bedreigde Nederlander, maar de berichten in de pers over zijn bedreiging waren nergens op gebaseerd. In werkelijkheid hadden de cabaretiers tijdens de voorstelling enig onschuldige moslimgrappen gemaakt. Toen een redacteur van het Amsterdamse Universiteitsblad *Folia* dit voorlegde aan de leiding van de Amsterdamse As Soenna-moskee, riep een woordvoerder, die dat altijd roept als het hem wordt gevraagd, dat mensen die grappen maken over de islam moeten worden 'afgemaakt'. De voorstellingen van Ewout en Etienne had hij niet gezien en zou hij ook niet gaan zien. De *Telegraaf* blies dit schot in de lucht op tot een concrete bedreiging aan het adres van Jansen naar aanleiding van de voorstelling en noemde hem in een volgend bericht zelfs een 'Fatwa-cabaretier'. Dat bericht bleef rondzingen, ondanks verwoede pogingen van de cabaretiers ervan af te komen. Resultaat: commotie en het afzeggen van voorstellingen. Ongeveer in deze periode werd de cabaretier Al Aijouri het doelwit van een aanval van Wilders-aanhangers, die het gerucht in de pers verspreidden dat Al Aijouri in zijn voorstelling een pop, die Wilders voorstelde, onthoofdde. In werkelijkheid ging het om een vermakelijke scène waarin de cabaretier als kapper om de kapstoel heen danst,

3. Bron: <www.ikonrtv.nl>.

Wie meer genuanceerde opvattingen het licht doet zien kan rekenen op zijn kwalificaties 'knettergek' of 'naïef' of allebei.

waarop iemand met lang haar zit die de toeschouwers van de achterkant zien. Hij slaat al dansend met de brede kwast, waarmee de kapper de afgeknipte haren pleegt af te veegen langs de schouders van de klant(e), maar ranselt ook geducht langs het hoofd. Aan het eind van de dans draait hij het hoofd om en zien de toeschouwers plotseling de beeltenis van Wilders. Bedreigingen op internet als 'mes in de buik' werden zijn deel. Wilders wist gedurende het gehele jaar de publieke aandacht vast te houden met zijn aanval op de Koran, eerst met de publieke aantijging dat dit een fascistisch boek is dat slechts tot moord en doodslag kan leiden en dat net als *Mein Kampf* van Hitler verboden moet worden, daarna met de aangekondigde film over dit onderwerp waarin hij de ware aard van dit boek zal onthullen. Wie meer genuanceerde opvattingen over dit onderwerp het licht doet zien, kan rekenen op zijn kwalificaties 'knettergek' of 'naïef' of allebei. Rond Kerst deed hij de aanbeveling aan de Koningin om uit de regering te treden omdat zij in de kerstoespraak de bevolking had vermaand wat toleranter met elkaar om te gaan. Daarmee slaagde hij erin onder de anti-islam diehards, maar niet alleen onder deze groep, het woord 'tolerant' tot een taboewoord te maken. Dat bleek bijvoorbeeld bij de reacties op het Doekle Terpstra initiatief van de door Prominente Nederlanders ondertekende advertentie 'Benoemen en Bouwen', op 2 januari 2008 met redactionele instemming geplaatst op de voorpagina van *Trouw*. De oproep de verharding van het debat tegen te gaan ('Generalisaties en kwetsende woorden zijn aan de orde van de dag') werd door velen als ineffectief en naïef afgedaan.

Begin december⁴ ontstond de rel rond de tentoonstelling *7-up* in het Haags Gemeentemuseum. Directeur Wim van Krimpen had voor deze 'runners up'-tentoonstelling werk van zeven kandidaten uit de afgestudeerden van de Koninklijke Academie in Den Haag geselecteerd. Onder hen bevond zich werk van de Iraanse Sooreh Hera dat de directeur ook had

aangekocht. In een interview aan *De Pers* legde de kunstenares aan de vooravond van de tentoonstelling uit dat de thematiek van haar werk de onderdrukte positie van de homo's in Iran betrof. Dit had zij tot uitdrukking gebracht door de homoseksuele mannen op haar foto's maskers met de beeltenis van Mohammed te laten dragen om hun anonimiteit te waarborgen: in Iran riskeren homo's vervolging op grond van sharia-wetgeving. Door het interview werd de directeur, klaarblijkelijk een man van snelle aankoopbeslissingen, voor het eerst geattendeerd op de strekking van het door hem aangekochte werk. Hij schrok daarvan zo dat hij weigerde de gemaskerde foto's op te hangen, waarna de kunstenares al haar werk uit de tentoonstelling terugtrok: *6-up, 1-down*. De publiciteit rond de beslissing van de directeur bracht het bekende dreigcircuit op gang. Zonder die publiciteit hadden de foto's hoogstwaarschijnlijk hetzelfde rustige bestaan geleid als de werken op de andere kleine tentoonstellingen die het museum pleegt te organiseren in de stille achterzalen, die niet delen in de grote publieksstromen die op kassaklappers als Picasso afkomen.

Er was ook de andere kant. De discussie over de handhaving van het delict 'godslastering' eindigde na een degelijke studie van het WODC⁵, waarin de meerwaarde van dit soort delicten in deze tijd naast de algemene delicten tegen haatuitingen en discriminatie op goede gronden in twijfel wordt getrokken, in een patstelling: handhaving van het delict godslastering omdat dat een symbolische betekenis zou hebben behouden en verscherpte vervolging van haatuitingen.⁶

HET PATROON

In de beschreven gebeurtenissen in Europa en Nederland is een patroon te onderkennen dat ik opsplits in drie gezichtspunten die ik hierna kort bespreek:

- Godsdienst in een gesecculariseerde en in een niet-gesecculariseerde wereld en de conflicten tussen die twee leefwerelden.
- Wordt de juiste boodschap in de juiste vorm op het juiste forum gebracht? De steeds meer overheersende media-effecten vormen daarbij een zelfstandige factor.
- Is er wel een openbaar debat? We zien in toeneemende mate een loopgravenoorlog ontstaan waarin partijen de van elkaar gevormde vijandbeelden aanvallen, begeleid door bovengrondse en ondergrondse bedreigingen. Van enige uitwisseling van standpunten is geen sprake meer. Deze uitwisseling van vijandbeelden drukt het echte debat tussen gematigden weg.

Godsdienst in een gesecculariseerde en in een niet-gesecculariseerde wereld en de conflicten tussen die twee leefwerelden.

West-Europa heeft een lange ontwikkeling doorgemaakt waarin religie in het openbare leven geleide-

4. *Ik sla de rel rond de openbare getuigenis van afvalligheid van PvdA-lid Eshan Jami in augustus nu maar even over, omdat deze slechts zijdelings raakt aan het onderwerp van dit stuk.*

5. B.A.M. van Stokkum, H.J.B. Sackers & J-P. Wils, *Godslastering, discriminerende uitingen wegens godsdienst en haatuitingen*, Den Haag: Boom Juridische uitgeverij 2007 (Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum).

6. *Kamerstukken II 2007/08, 31 200, VI, nr. 8.*

lijk een andere plaats heeft gekregen.⁷ Openbare aanvallen op de varianten van de beleving van het christelijk geloof zijn op de achtergrond geraakt. Dat geldt zowel de openbare geloofsmanifestaties als de religieuze symbolen, die meestal ongemoeid worden gelaten. Waar satire deze tot object van spot maakt, zijn daartegen gerichte acties om een veroordeling wegens godslastering uit te lokken niet erg kansrijk, zoals de uitspraak in het VK in de Jerry Springer-zaak, de uitspraak in de Franse Charlie Hebdo-zaak en de conclusies van het WODC-rapport leren. De kritiek op de inhoud van de godsdienst zelf en de instituties die haar dragen, is fel en wordt over het algemeen onder de nationale constitutionele bepalingen of artikel 10 EVRM beschermd. Het EHRM blijft in zaken van religie behoedzaam opereren, zeker als het gaat om aanvallen op de symbolen van de godsdienst. Het volgt daarin bovendien de tolerantie marges van de nationale samenleving waarin het conflict optreedt. Het VK heeft in dit opzicht in vijftien jaar tijd een evolutie doorgemaakt. Begin jaren negentig kwam de op video uitgebrachte film *Visions of Ecstasy* met een expliciete liefdesscène tussen de Heilige Theresa en Christus niet door de toen bestaande filmcensuur, welke beslissing in Straatsburg, onder verwijzing naar het in Engeland bestaande tolerantiepatroon, overeind bleef.⁸ Scherpe godsdienstkritiek (bijvoorbeeld de funeste invloed van de bijbel op de ontwikkeling van het antisemitisme) kan in Straatsburg echter op bescherming rekenen.⁹ De ontwikkeling richting een gesecculariseerde samenleving heeft in moslimlanden niet in die mate plaats gehad, al verschilt het per land. Egypte, Iran, Jemen, Koeweit, Soedan en Saoedi-Arabië staan bekend als uiterst repressief in geloofszaken. Marokko hielden we voor liberaler, maar het heeft kennelijk moeten inleveren onder druk van de verscherpte verhoudingen in de islamlanden, zoals de zaak tegen het blad *Nichane* leert. Turkije heeft door de invloed van het Kemalisme een middenpositie en het is dan ook niet verwonderlijk dat het EHRM regelmatig met Turkse 'geloofszaken' wordt geconfronteerd. Het gaat meestal om conflicten tussen het gesecculariseerde Kemalisme en de traditionele islam, welke conflicten toenemen door de opkomst van de islamitisch georiënteerde middenklasse: een 'jong' religieus Turkije botst met

Het Teddybeer-incident is een voorbeeld van een conflict dat ontstaat als een gesecculariseerde Westerling zich naar een islamland begeeft.

een 'oud' gesecculariseerd Turkije. Ook hier probeert het Hof de (niet altijd duidelijke) scheidslijn te trekken tussen kritiek op de religie en de aanval op de symbolen van de religie.¹⁰

De gesecculariseerde ruimte in het Westen botst met de islam. Het Teddybeer-incident is een voorbeeld van een conflict dat ontstaat als een gesecculariseerde westerling zich naar een islamland begeeft. Mrs. Gibbons was door het agentschap dat haar als onderwijskracht uitzond minder goed voorgelicht over de interne verhoudingen dan destijds de christelijke zending in de koloniale tijden. De koloniale mogendheden gingen immers omzichtiger om met de niet-christelijke godsdiensten dan thans in de 'geglobaliseerde' wereld het geval is. Het was weliswaar een imperiale tolerantie van 'divide and rule' waarbij vreedzame co-existentie en segregatie tussen verschillende groepen werd nagestreefd, maar de facto was er meer tolerantie.¹¹ Mrs. Gibbons stalde haar vrij geïmporteerde seculiere bagage liefdevol uit, maar moest daar achteraf toch nog forse invoerrechten op betalen.

De conflicten tussen de gesecculariseerde wereld en de islam nemen intern en extern toe, temeer daar de conflicten door radicale moslims in het Westen en de islamlanden politiek worden uitgebuit voor een propagandaoorlog. De Deense en Zweedse Mohammed-grappen kwamen in dat politieke vaarwater terecht. De cartoonwedstrijd die eind 2006 in Teheran werd georganiseerd als een antwoord op de Mohammed cartoons, selecteerde als winnaar uit de 1200 inzendingen de cartoon van de Marokkaan Abdollah Derkaoui waarop een kraan de betonblokken van de afscheidingsmuur, die Israël op de Westoever bouwt, op hun plaats zet. Op de muur is het kamp Birkenau

Het EHRM blijft in zaken van religie behoedzaam opereren, zeker als het gaat om aanvallen op de symbolen van de godsdienst.

7. *Secularisatie is een functie van welvarende (post)industriële samenlevingen*, zie Pippa Norris & Ronald Inglehart, *Sacred and Secular, Religion and Politics Worldwide*, Cambridge: Cambridge University Press 2004, die een wereldwijd onderzoek naar secularisatieprocessen deden. Binnen dit patroon zijn er echter verschillen. Van de rijke landen zijn de VS, Italië en Ierland de meest religieuze, a.w., p. 94.

8. EHRM 25 november 1996 (de zaak *Wingrove*), NJ 1998, 359.

9. EHRM 31 januari 2006 (*Giniewski/Frankrijk*), NJ 2007, 200.

10. EHRM 13 september 2005 (*İ.A/Turkije*), NJ 2007, 199.

11. Zie Michael Walzer, *On Toleration*, New Haven and London: Yale University Press 1997, p. 14.

afgebeeld, terwijl achter de muur de hemel boven de moskee in Jeruzalem wordt verduisterd.

Het gaat niet alleen om een politieke beeldenoerlog. De anti-islam diehards trekken regelmatig Voltaire uit de kast om te bewijzen dat de strijd van de Verlichting opnieuw moet worden gestreden, maar ze vergeten dat zij nu voor de moslims de dominante partij zijn, zodat ze zich eigenlijk in de positie van de katholieke kerk bevinden die de *philosophes* in de achttiende eeuw vanuit een minderheidspositie bestreden. Er is bovendien een dubbele omkering: onze verlichte voorouders

cistoïde boek, verliest hij uit het oog dat een dergelijke aanval in een geheel ander krachtenveld zou zijn terecht gekomen. Overigens zouden dan ook acties zijn gevolgd vanuit christelijke hoek, maar deze zouden volgens het normenpatroon van de seculiere samenleving zijn 'gereguleerd', zoals de Jerry Springer-zaak laat zien.¹⁴ Dat geldt ook voor het 'christelijke' relletje eind januari over de voorgenomen uitzending van de film *Deep Throat*. Binnen het sinds de jaren zestig geëvolueerde normen- en waardenpatroon wordt dit gezien als een soort 'retro porno' waar het behoudende christelijke volksdeel zich niet zo druk over moet maken.¹⁵ Hoe moslims, die de seksuele revolutie van de jaren zeventig niet hebben meegemaakt, over deze kwestie denken, komt daarbij niet eens aan de orde.

Wordt de juiste boodschap in de juiste vorm op het juiste forum gebracht? De steeds meer overheersende media-effecten

Binnen de Nederlandse discussie is het bekende adagium 'time, place and manner', dat bij de beoordeling of een beperking van de vrijheid van meningsuiting geoorloofd is een grote rol speelt, geheel op de achtergrond geraakt. Ook voor de vrijheid van expressie geldt

Het werk was op een artistiek forum gepresenteerd en door de deskundige directeur geselecteerd voor het museum.

parodieerden de Westerse dominante cultuur door Oosterse ogen, zoals de *Lettres Persanes* van Montesquieu of het toneelstuk *Mahomet* van Voltaire leren. Dat laatste stuk werd door de katholieke Jansenisten in Frankrijk aangevallen, omdat zij in het in het stuk geportretteerde islam fanatisme hun eigen bigotte praktijken herkenden.¹²

Wanneer Wilders zich er in de *Volkscrant*¹³ over beklagt dat alle commotie niet zou zijn ontstaan als hij zijn aanval zou hebben geopend op de bijbel als fas-

de algemene zorgvuldigheidsnorm dat je je snelheid moet aanpassen aan gevaarlijke omstandigheden. Bij het trekken van grenzen, spelen het forum (de daaraan eigen presentatievorm: redactionele controle of niet, fora voor geselecteerd of algemeen publiek) en de aard van het te verwachten publiek een belangrijke rol.¹⁶ De film *Submission* is een goed voorbeeld dat die afweging niet is gemaakt. De film werd gemaakt omdat Hirsi Ali een politieke boodschap wilde uitdragen over de onderdrukte positie van de vrouw in de islam. Hoewel zij daarvoor met hulp van Van Gogh de kunstvorm van een film koos, presenteerde zij de film tijdens het programma Zomergasten van de VPRO waarin zij als bekende politica over zichzelf en haar filmische voorkeuren werd geïnterviewd. Het gevolg daarvan is geweest dat de film niet als artistiek product is beoordeeld door experts in het film- of kunstcircuit voor of nadat zij openbaar werd gemaakt en, door de gekozen vorm ongeschikt bleek om de beoogde politieke boodschap over te brengen op de doelgroep (de moslimvrouwen), die zich immers door de confronterende vorm van de film daarvoor onmiddellijk afsloten. De film is door deze onduidelijke keuze tussen wal en schip gevallen.

Dat kan niet van het werk van Sooreh Hera worden gezegd. Zij had voor haar werk de artistieke vorm van de ironie gekozen door de verboden afbeelding van het

12. Roger Pearson, *Voltaire Almighty*, London: Bloomsbury 2005, p. 172-173.

13. *Forumpagina* 23 januari 2008.

14. *Een kleine vijftienveertig jaar geleden veroorzaakte het satirische televisieprogramma 'Zo is het Toevallig ook nog 's een keer' waarin de christelijke liturgie werd gebruikt om de aanbidding van de televisie op de hak te nemen in het toen nog verzuilde Nederland, een rel die reeds alle ingrediënten in zich droeg die wij nu tegenkomen bij de islamrellen*, zie J. van den Berg, Han Lammers & Harry Mulisch (red), *Zo is het*, Amsterdam: Uitgeverij De Bezige Bij 1964.

15. *Eind jaren zestig/begin zeventig stond Nederland nog op zijn kop van sex en naaktrellen*, zie Wim Hazeu, *Wat niet mocht*, Amsterdam: Uitgeverij De Harmonie 1981.

16. *EHRM 23 september 1994*, NJ 1995, 382 (Jersild) over het tonen van racisme in de context van een kritische nieuwsrubriek en *EHRM 29 maart 2005 (Alinak/Turkije)*, NJ 2007, 198 over de grotere vrijheid van de romanvorm.

gezicht van Mohammed als masker voor de gezichten van de homo's te gebruiken om de afbeelding van hun gezichten te voorkomen.¹⁷ Het werk was op een artistiek forum gepresenteerd en door de deskundige directeur geselecteerd voor het museum.

De overheersende rol van de media maakt de bepaling van het forum en het publiek overigens steeds lastiger. De enorme toename van papieren en elektronische media (die elkaar allemaal volgen en versterken) en de explosief gegroeide omvang en snelheid van de retourkanalen (vroeger alleen brieven en telefoontjes, nu e-mail en ander al of niet (semi) openbaar elektronisch berichtenverkeer), kunnen ieder mededeling een onvoorspelbare verspreidingsvorm geven en een onvoorspelbare reactie daarop veroorzaken. Het geldt ook voor de media zelf die niet of slecht geverifieerde berichten blijven verspreiden, zoals de cabaret-rel demonstreert. Dat geldt ook en vooral voor de opstelling van autoriteiten, die door een te snelle tegenreactie een media-rel voor een belangrijk deel zelf kunnen veroorzaken. De publieke reactie van de directeur van het Gemeentemuseum op een interview van Sooreh Hera in een blad met beperkte verspreiding, versterkte het effect en legitimeerde de daarop gevolgde dreigementen, die anders misschien niet of in beperkte mate waren opgetreden. De dubbelzinnige opstelling van de regering ten opzichte van 'de film van Wilders' (dubbelzinnig: door het censuurverbod met de mond te belijden, maar tegelijkertijd het indienen van strafklachten te stimuleren), heeft het ondergrondse en bovengrondse dreigcircuit (het indienen van strafklachten) tot het maximum geactiveerd.¹⁸

Is er wel een openbaar debat? We zien in toenemende mate een loopgravenoorlog ontstaan waarin partijen de van elkaar gevormde vijandbeelden aanvallen
Tegenwoordig beginnen de opvattingen van Chantal Mouffe¹⁹ over de inhoud van het openbare debat in de democratie opgeld te doen. Het is volgens haar een illusie te menen dat daarin een rationele consensus kan worden bereikt. Het is een politiek debat waar 'wij' en 'zij' tegenover elkaar blijven staan. Het is volgens haar van belang om de uitsluiting van extreme politieke standpunten te voorkomen. We bevinden ons in een situatie waarin wij proefondervindelijk de juistheid van die theorie kunnen onderzoeken. En dan is de vraag: is er eigenlijk wel een debat?

Foto: Sooreh Hera

De cartoons vormen onderdeel van een politiek/godsdienstige propaganda-strijd, waarin geen gedachten maar vijandbeelden worden uitgewisseld. De kritische kunstuitingen die over onderwerpen gaan die de islam raken, worden onderdrukt. En discussieert de politicus Wilders? Wilders heeft zich door Hirsi Ali en Al Gore laten inspireren om een film te maken over de Koran, die hij beschouwt als de bron van het kwaad van wat hem in de islam niet bevalt. Hij kiest de vorm van de eenzijdige mededeling, omdat hij een inhoudelijk debat (de kern van de vrijheid van meningsuiting, een recht waarop hij zich stelselmatig beroept) over alle aspecten van de islam uit de weg gaat. In debatprogramma's bij de omroep verschijnt hij op uitnodiging niet. In de Kamer spreekt hij ex cathedra. Hij betitelt tegenstanders in reacties op wat hij zegt regelmatig als 'knettergek'. Einde discussie.²⁰ De Terpstra-advertentie is eveneens een eenzijdige boodschap van de kant van gematigd christelijk-humanistisch Nederland. Progressieve politici willen ook films maken die tegen 'de film van Wilders' ingaan. De regering zegt de vrijheid van meningsuiting te respecteren, maar verhoogt de inzet van het strafrecht om uitingen te vervolgen. Als het Hof Den Haag in de uitspraak in de 'Hofstadaffaire' toepassing geeft aan een fundamenteel beginsel van de uitingsvrijheid dat 'gedachten' vrij zijn, is de reactie van CDA en VVD politici in de Tweede Kamer dat 'de wet moet worden aangepast'.²¹

SLOT

We kunnen vaststellen dat de vrijheid van meningsuiting in 2007 geduchte averij heeft opgelopen. Voor een belangrijk deel kunnen we daarvoor de hand in eigen boezem steken. We maken van de vrijheid gebruik met weinig inzicht in de politieke realiteit van de botsing tussen geseculariseerde en niet geseculariseerde samenlevingen, met weinig inzicht in de verspreiding van berichten in nieuwe elektronische media, en met weinig gevoel welk publiek we nu eigenlijk met welke boodschap willen bereiken. Er is ook niet een echte uitwisseling van standpunten: de 'strijd tegen DE ISLAM' voert de boventoon. Zo was het opvallend hoe de VPRO en BNR de voorgenomen uitzending van de film *Deep Throat* vooraf verdedigden met het argument dat zij die film in een kritische redactionele context

17. Overigens heeft een expert mij uitgelegd dat er verschillende beeldtradities binnen de islam bestaan en dat deze afbeelding binnen bepaalde islamtradities in Iran, waar de kunstenaar vandaan komt, bekend is en niet verboden.

18. Voortreffelijk geanalyseerd door Maarten Hajer, *Volkscrant Forum* 22 januari 2008.

19. Verbonden aan de Universiteit van Westminster. Zie haar boeken *The Democratic Paradox*, London/New York: Verso 2000 en *On the Political*, London/New York: Routledge 2005.

20. Het ontbreken van een discussie-element is voor het EHRM een reden religieuze reclame strenger te toetsen dan debat over religie, zie EHRM 10 juli 2003, NJ 2005, 177.

21. Hof Den Haag 23 januari 2008, <www.rechtspraak.nl>, LJN BC2576.

De eenzijdige aandacht voor de betekenis van religieuze teksten van 'de tegenstander' versmalt het debat tot thema's die we allang achter ons hebben liggen.

willen laten zien die uitnodigt tot reflectie en debat over pornografie.²² Maar bij 'de film van Wilders' is een openbare discussie over een kritische redactionele context (bijvoorbeeld een documentaire over de politieke betekenis van religieuze teksten) van de kant van de media geheel achterwege gebleven. Het gaat alleen om de onderhandeling tussen publieke en commerciële omroepen over de uitzending van en door een politicus met een bepaald politiek doel gemaakte film, niet over hun eigen programma.

Het lawaai dat door dit alles boven in de communicatiepiramide wordt gemaakt, veroorzaakt slechts ruis op de fora lager in de piramide waar verschillen van mening over integratie en islam werkelijk moeten worden uitgevochten. We zijn daarbij bovendien het slachtoffer geworden van het kwaad dat we willen bestrijden. De eenzijdige aandacht voor de betekenis van religieuze teksten van 'de tegenstander' versmalt het debat tot thema's die we in de Westerse geseculariseerde samenleving allang achter ons hebben liggen.²³

Men kan tegenwerpen dat een openbare manifestatie en contestatie van politieke en religieuze symbolen bij een pluralistische samenleving behoren, maar als die plaats gaan vinden in het centrum van de publieke discussie, waardoor discussie wordt uitgeschakeld of

bemoeilijkt, is er toch iets meer aan de hand.²⁴

Dit alles berokkent ook schade aan de vrijheden die we in de Westerse samenleving zonder concessies moeten blijven verdedigen. De Haagse affaire over de Mohammedmaskers is daarvan een voorbeeld. Voor het verbod om deze te exposeren, heeft de directeur in mijn ogen geen klemmende redenen gegeven. De mededeling dat het museum niet aan politiek kan doen, kwam niet erg geloofwaardig over nu het museum samenwerkt met de Haagse Vrije Academie in de tentoonstellingsplaats Gemak²⁵, waar tot op heden uitsluitend politieke tentoonstellingen over het Midden-Oosten worden georganiseerd. Achteraf verzwijgt het museum bij de presentatie op de website van de tentoonstelling de ware toedracht van het niet tentoonstellen van haar werk door zijn eigen rol daarin niet te vermelden.²⁶ Het gevolg van de beslissing is geweest dat aan de kunstenaar een legitieme mogelijkheid tot uiting is onthouden; het publiek is monddood gemaakt, omdat het zich geen oordeel over inhoud en vorm van haar werk heeft kunnen vormen. Er is ook op dit vlak het averechtse effect van het 'lawaai' aan de top. Het is wel zeker dat daarin door kwaadwilligen een legitimatie wordt gevonden om de aanvallen op vijandbeelden te verbreden tot aanvallen op de inhoudelijke vrijheid en de fora waarop die wordt uitgeoefend. ■

22. Zie de jurisprudentie vermeld in noot 15.

23. Zie ook E.J. Dommering, 'De Deense Beeldenstorm', in *NJB* 2006, p. 634-639 (afl. 11).

24. Dit is mijn kritiek op de boeken Chantal Mouffe, geciteerd in noot 19. Ik kan die hier niet verder uitwerken.

25. Zie <www.gemak.org/gemak.html>.

26. Zie <www.gemeentemuseum.nl> bij de tentoonstelling 7-up, geraadpleegd januari 2008.